

улады ў карысных мэтах правіцеля, прадухіліць выраджэнне манархіі ў тыранію і, такім чынам, абараніць падданных ад злоўжывання вярхоўнай улады. Тыранію Л. Сапега лічыў несумяшчальнай з патрабаваннямі чалавечага розуму і справядлівасці.

Усё гэта дае падставу разглядаць Л. Сапегу як прыхільніка ідэі прававой дзяржавы.

Ужо сучаснікі добра разумелі значэнне дзейнасці Льва Сапегі. Яны называлі яго «літоўскім Салонам». Зразумела, што тэрмін «літоўскі» мае не этнаграфічны, а дзяржаўна-тэрытарыяльны сэнс і азначае прыналежнасць да ВКЛ.

Наступныя пакаленні таксама высока цанілі дзейнасць і духоўную спадчыну Л. Сапегі. У прыватнасці, адзін са стваральнікаў Канстытуцыі 3 мая 1791 года, выдатны польскі асветнік XVIII стагоддзя Гуга Калантай (1750-1812), выступаючы на сойме Рэчы Паспалітай 28 чэрвеня 1791 года ў сваёй прамове сказаў: «Гаворачы аб «Літоўскім статуте», я маю на ўвазе тую кнігу, пра якую нельга ўспамінаць без вялікага захаплення. Гэты твор у сваёй сукупнасці (г. зн. разам з «Прысвячэннем» і «Зваротам») прынёс бессмяротную славу Льву Сапегу.» Літоўскі статут» робіць гонар чалавечаму розуму... «Літоўскі статут» складзены настолькі разумна, што яго можна лічыць самай дасканалай кнігай законаў ва ўсёй Еўропе» [1, с. 347].

Пацвярджэннем слоў Г. Калантая з'яўляецца тое, што Статут ВКЛ 1588 года дзейнічаў на тэрыторыі Беларусі і Літвы больш за 250 гадоў і быў адменены Мікалаем I толькі пасля лістападаўскага паўстання 1830-1831 гадоў. Такім чынам, ён дзейнічаў некалькі дзесяткаў гадоў нават пасля таго, як беларускія землі ў выніку падзелаў Рэчы Паспалітай у 1772, 1793, 1795 гг. паміж Аўстрыяй, Прусіяй і Расіяй былі інкарпараваны ў склад Расійскай імперыі. У 1832 годзе дзейнасць Статута была спынена на тэрыторыі Віцебскай і Магілёўскай губерняў, а ў 1840 годзе – на тэрыторыі Гродзенскай, Мінскай і Віленскай губерняў.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Избранные произведения прогрессивных польских мыслителей. М., 1956. Т. 1. С. 347.
2. Памятники философской мысли Беларуси XVII - первой половины XVIII в. Минск, 1991. С. 93-109.
3. Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588: Тэксты. Даведнік. Каментарыі. Мінск, 1989. С. 44-48.

ІДЭАЛАГІЧНЫЯ ПЕРАДУМОВЫ РЭФОРМ 1760-Х ГАДОЎ У РЭЧЫ ПАСПАЛІТАЙ

А. В. Валеўка

*старшы выкладчык кафедры канстытуцыйнага права і дзяржаўнага кіравання УА “Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт”, Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт, вул. Блахіна, 29, 211446,
г. Наваполацк, Віцебская вобл., Рэспубліка Беларусь,
a.valevko@psu.by*

Пытанні рэформ дзяржаўнага ладу ў Рэчы Паспалітай у айчынай гісторыка-прававой навуцы пакуль не зусім падрабязна даследаваны. Вельмі важным з'яўляецца вывучэнне ідэалагічнага падмурку працэсу рэфармавання дзяржаўных устаноў. У артыкуле разгледжаны асноўныя тэорыі і праграмы рэфармавання дзяржаўнага ладу, якія сфармаваліся ў першай палове XVIII ст.

Ключавыя словы: Рэч Паспалітая; парламентарызм; рэфармаванне.

IDEOLOGICAL BACKGROUND OF THE REFORMS OF THE 1760S. IN RZECHPOSPOLITA

A. V. Valevka

Senior Lecturer, Department of Constitutional Law and Public Administration, Polotsk State University, Polotsk State University, 29 Blokhin Str., 211440, Vitebsk Region, Novopolotsk, Republic of Belarus, a.valevko@psu.by

The issues of state reforms in the Polish-Lithuanian Commonwealth have not yet been studied in detail in our historical and legal science. It is very important to study the ideological basis of the process of reforming state institutions. The article examines the main theories and programs of reforming the state system, formed in the first half of the 18th century.

Key words: rzechpospolitaya; parliamentary; reform.

Першая палова XVIII ст. у гісторыі Рэчы Паспалітай адзначана паглыбленнем крызісу дзяржавы. Своеасаблівы дзяржаўны лад у сукупнасці з панучай сярод кіруючай эліты ідэалогіі, а таксама шэрагам знешнепалітычных фактараў завёў грамадства і дзяржаўныя ўстановы ў тупіковую сітуацыю. Шматлікія войны на тэрыторыі дзяржавы, сярод якіх асабліва цяжкія наступствы мела Паўночная вайна, знішчалі гаспадаку і не давалі нават магчымасці яе аднавіць і развіваць далей. Барацьба паміж буйнымі магнацкімі родамі за дамінаванне ў Рэчы Паспалітай набыла небывалы размах. Не лічачыся з дзяржаўнымі інтарэсамі, развязаючы сапраўдныя войны паміж сабою, магнацкія групы імкнуліся ажыццявіць уласныя палітычныя праграмы.

Дзяржаўны лад Рэчы Паспалітай, які шляхта лічыла ідэальным, не даваў магчымасці не толькі праводзіць рэформы, але і, часцей за ўсё, вырашаць бягучыя дзяржаўныя пытанні. Сойм, будучы вышэйшым органам дзяржаўнай улады, проста не дзейнічаў, бо цалкам кантраляваўся гэтымі самымі магнацкімі родамі. Сітуацыя, калі кожны прадстаўнік шляхты мог блакаваць любое рашэнне сойма, рабіла вельмі праблематычным вырашэнне многіх важных пытанняў. Акрамя таго, унясенне зменаў у палітычны лад магло расцэньвацца як парушэнне правоў шляхты і было падставай для непадпарадкавання дзяржаўнай уладзе.

Паступова ў грамадстве Рэчы Паспалітай пачалі ўзнікаць ідэі аб неабходнасці змянення існуючага парадку. У творах такіх палітыкаў і публіцыстаў як: Ляшчынскі, Карвіцкі, Канарскі, Сташыц і Калантай – выказваліся прапановы аб зменах у дзяржаўным ладзе Рэчы Паспалітай, ідалагічнай падставай якім з'яўляліся ідэі Асветніцтва [3, с. 178]. У гэты час вельмі развівалася палітычная і памфлетычная літаратура. У самым пачатку XVIII ст. з'явіліся «Віленская пастанова» (1700), «Зацяжненне Польшчы» падканцлера ВКЛ С. Шчукі (1709). Пераломным момантам у развіцці палітычнай думкі саксонскіх часоў сталі 40-я гг. Тады з'явіліся ў друку «Вольны голас, які волю абяцае» Станіслава Ляшчынскага, «Лісты зямліна» ваяводы мазавецкага Станіслава Панятоўскага і «Анатомія Рэчы Паспалітай» С. Гарчынскага (1751) [1, с. 210]. Аб рэфарматарскіх памкненнях сведчаць дэбаты на соймах і соймаках, асабліва тыя, якія тычыліся рэформаў скарбу (фінансаў) і войска [1, с. 210]. Такім чынам, пачалося фармаванне ідэалагічнай асновы для ажыццяўлення рэформ у Рэчы Паспалітай.

У Рэчы Паспалітай пачалі распаўсюджвацца ідэі фізіякратыі. Зямля, згодна з гэтым вучэннем разглядалася як галоўная крыніца багацця краіны, а сельская гаспадарка павінна была забяспечыць пастаянны прыток гэтых багаццяў [2, с. 229]. Прадстаўнікі фізіякратаў падымалі таксама пытанне аб вызваленні сялян з-пад феадальнага ўціску і забеспячэнні іх правоў. Але такія погляды не заўсёды знаходзілі падтрымку сярод шляхты.

У палітычнай сферы прадстаўнікі фізіякратыі таксама бачылі негатыўны ўплыў права “liberum veto”. Адною з найбольшых праблем бычылася становішча дробнай шляхты, якія таксама валодалі правам вета, але часта маглі прадаваць свой голас, бо не былі дастаткова матэрыяльна забяспечаны [2, с. 227]. З пункту гледжання фізіякратаў палітычнае грамадства павінна ўяўляць сабой аб’яднанне уласнікаў зямлі. Такім чынам, безземельная шляхта павінна была быць выключана з удзелу ў кіраванні дзяржавай [2, с. 227]. Адносна сістэмы галасавання ў сойме прапаноўвалася адмовіцца ад колькаснага крытэрыю. На думку Мерс’ера дэла Рыўера «меркаванне большасці не заўсёды з’яўляецца слушным, таму неабходна стварыць сістэму кааліцый, дзе меншасць праз саступкі і кампрамісы можа пераканаць першапачатковых апанентаў» [2, с. 227].

Увогуле, погляды фізіякратаў былі даволі гнуткімі адносна палітычнага ладу. Таму прыхільнікаў ідэяў фізіякратызму можна было знайсці як сярод кансерватыўных, так і сярод прагрэсіўных колаў шляхты.

Я. А. Юхо адзначаў, што ў першай палове XVIII ст. разгарнулася барацьба паміж прагрэсіўным колам шляхты, якія выступалі за шырокія рэформы, і рэакцыйнай магнатэрыяй, якая імкнулася да захавання састарэлага ладу Рэчы Паспалітай [4, с. 283].

Упершыню ідэю аб неабходнасці пераўтварэнняў парадку правядзення соймаў выказаў яшчэ ў часы Аўгуста III Ф. Раджэўскі – падкаморы познаньскі. Шмат ідэяў для рэформ сойма Рэчы Паспалітай было адлюстравана яшчэ ў працы С. Канарскага «*Oskutecznym rad sposobie*» [5]. Менавіта там была прадстаўлена тэарэтычная праграма пераадолення крызісу ў дзейнасці вышэйшай прадстаўнічай установы дзяржавы. Ён прапаноўваў, па-першае, упарадкаваць лік паслоў ад ваяводстваў і павеатаў, так як раней адны абіралі на сойм шматлікія пасольскія дэлегацыі, а іншыя – толькі па два амбасадара. Для гэтага, паводле задумы Канарскага, вынікала павялічыць лік соймаў, або каб кожны павет выбіраў бы сваіх прадстаўнікоў на асаблівым з’ездзе. Дзякуючы гэтаму лік паслоў на сойм значна б узрос перш за ўсё за кошт ваяводстваў Вялікай і Малой Польшчы, у якіх меліся шматлікія паветы. Каб не ўшчаміць такім чынам правы літоўскай шляхты, Канарскі прапаноўваў падзяліць буйныя паветы ў Літве. Новыя павятовыя соймікі павінны былі абіраць на два гады чатырох паслоў і іх двух намеснікаў, г. з. званне пасла ўсталёўвалася на ўвесь перыяд да наступных выбараў, а не толькі на час працы сойма. Прапаноўвалася складанне рэестра выбаршчыкаў, у які ўключаліся б шляхцічы, якія жывуць у ваяводстве і якія мелі там маёнткі [5, л. 23].

Такім чынам, у пачатку XVIII ст. у Рэчы Паспалітай пачалі складацца тэарэтычныя і ідэалагічныя перадумовы рэфармавання дзяржаўнага ладу. Менавіта гэтыя фактары далі магчымасць ажыццяўлення першапачатковых рэформ на сойме 1764 г.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Гісторыя Беларусі: у 6 т. / рэдкал. : М. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. Мінск: Экаперспектыва, 2007. Т. 3: Беларусь у часы Рэчы Паспалітай (XVII–XVIII ст.) / Ю. Бохан [і інш.]. 2007. 344 с.
2. Гісторыя філасофскай і грамадска-палітычнай думкі Беларусі. У 6 т. Т. 4. Асветніцтва / аўтары тома : І. М. Бабкоў [і інш.] ; рэдкал. тома : В. Б. Евароўскі [і інш.] ; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т філасофіі. Мінск : Беларус. навука, 2017. 431 с.
3. Кутшеба, С. Очерк истории общественно-государственного строя Польши / Пер. с польского и вступительная статья Н. В. Ястребов. С. -Петербург, изд-во А. С. Суворина, 1907. 231 с.
4. Юхо, Я. А. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі : вучэб. дапам : у 2 ч. Мінск: РІВШ БДУ, 2000. Ч. 1. 352 с.
5. Konarski, S. O skutecznym rad sposobie i inne pisma polityczne / Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich - Wydawnictwo ; Warszawa : we swópłpr. z De Agostini Polska, cop. 2005. 347 l.